

**СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ТА РЕАБІЛІТАЦІЯ ВНУТРІШНЬО
ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У 2014-2015 рр. (НА ПРИКЛАДІ
ЖОВТНЕВОГО РАЙОНУ м. ХАРКОВА): ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР**

У результаті різких соціальних трансформацій та вимушеної міграції в Україні виникає потреба дослідження соціальної адаптації і реабілітації. Оскільки на результативність адаптаційного процесу впливають різні стратегії, що використовують чоловіки та жінки, то до соціальної адаптації та реабілітації вимушених переселенців слід застосовувати гендерний підхід.

У березні 2014 року в результаті окупації Автономної Республіки Крим іноземними військами велика кількість мешканців Криму прийняли рішення переїхати на материкову частину України. Вони стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО) – громадянами України, які постійно проживають в Україні, яких змусили або які самостійно покинули своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру¹. Станом на 25 квітня 2014 року, 4174 військовослужбовці та члени їхніх сімей залишили територію АР Крим. Крім того, територію АР Крим вже залишило щонайменше 5000 цивільного населення. Про своє бажання виїхати з АР Крим заявили ще близько 25000 осіб.

Проведення військових дій на Сході України спричинило масову зовнішню і внутрішню міграцію населення. Станом на 17 серпня 2015 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1437967 переселенців (1126508 родин) зі Сходу України і Криму².

Майже півмільйона вимушених переселенців опинилися в іншому, не звичному для них соціальному середовищі. Їм потрібно адаптуватись до

---

¹ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [Електронний ресурс] : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

² Інформація щодо обліку вимушено переміщених осіб (Сайт Міністерства соціальної політики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/articleart_id=180449&cat_id=107177

нових умов життя, нових людей, вирішити складні матеріально-побутові проблеми, а найголовніше, подолати важкий психологічний стан, пов'язаний з вимушеним переселенням¹.

У квітні 2014 року прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України». Міністерство соціальної політики розпочало координацію процесів надання допомоги внутрішньо переміщеним особам. Значна частина роботи здійснюється на рівні громадських активістів та місцевих органів влади. Так, громадські активісти створюють групи допомоги, у тому числі у соціальних мережах (найбільш показових прикладом є ініціатива Крим_SOS), збирають кошти, надають соціальну допомогу, обласні органи виконавчої влади та місцеві органи влади надають тимчасове житло та харчування, а також забезпечують соціальні виплати та вживаються заходи для працевлаштування внутрішньо переміщених осіб. Разом з тим, з огляду на велику кількість жінок з дітьми серед переміщених осіб, постає завдання забезпечити можливість працевлаштування, доступу до підвищення кваліфікації або перекваліфікації, соціального забезпечення, догляду за дітьми, охорони здоров'я та доступу дітей до освіти. Створено систему моніторингу щодо внутрішньо переміщених осіб².

За даними прес-служби Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України) з окупованих територій переселено 905898 осіб, у тому числі з Донецької, Луганської областей 885000 осіб та понад 20000 з Криму та Севастополя. Серед переселенців майже 155000 дітей і 440000 інвалідів і пенсіонерів. В Луганській області залишилися більше 200000 ВПО, в Донецькій області 109000 (табл. 1).

Соціальна адаптація здійснюється в різних сферах життєдіяльності людини. Процес соціальної адаптації починається з усвідомлення особистістю (соціальною групою) тих обставин, що її колишня поведінка не сприяє досягненню успіху і необхідно міняти модель поведінки з урахуванням вимог нового соціального середовища. А для зміни

---

¹ Лютак О.З. Етнопсихологічні проблеми адаптації вимушених преселенців [Електронний ресурс] / О.З. Лютак. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/philos/02dec2014/34.pdf>

² Сайт Міністерства соціальної політики. Національний огляд виконання Пекінської декларації та Платформи дій (1995 р.) та заключних документів двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН (2000 р.) у контексті двадцятої річниці четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок та ухвалення Пекінської декларації та Платформи дій у 2015 році. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=138966

поведінкових зразків необхідна активна позиція самої особистості. Соціальна реабілітація являє собою взаємозалежний процес, з одного боку, спрямований на відновлення здатності людини до життєдіяльності в соціальному середовищі, з іншого – на зміну характеру самого середовища, що обмежує реалізацію потреб людини.

Таблиця 1

Кількість ВПО по областях України

№ з/п	Назва регіону, області	Кількість ВПО		
		всього осіб	з них, в тому числі:	
			Діти	інваліди, особи похилого віку
1	Харківська	180383	20907	120297
2	Дніпропетровська	84211	15768	39773
3	Запорізька	64410	16062	19836
4	Київська	42661	9742	1631
5	м. Київ	39047	10181	6102
6	Тернопільська	2612	668	862
7	Чернівецька	2645	833	401
8	Івано-Франківська	3485	1065	489
9	Рівненська	3481	982	950
10	Закарпатська	3924	1043	195
11	Волинська	4074	1131	937

Таблиця складена на підставі даних ДСНС України.

Для дослідження гендерних детермінант в міграційних процесах можна застосувати підхід, відповідно з яким аналіз соціальних якостей статі здійснюється в двох площинах: вертикальна – в контексті влади, престижу, статусу, доходу, так звана гендерна стратифікація; горизонтальна - в контексті функцій поділу праці, в контексті інституційного аналізу (сім'я, економіка, політика, освіта)¹.

Невід'ємним елементом гендерного аналізу буде обов'язкова система соціо-культурної стереотипізації гендерних відмінностей. Таким чином, вивчаючи детермінацію міграційних процесів, неможливо обійтися без урахування гендерної складової, яка лежить в основі соціальної стратифікації суспільства в цілому, і стратифікації мігруючих груп. Таке ж

¹ Тюпля Л.Т. Соціальна робота. Теорія і практика : навч. посіб. [Електронний ресурс] / Л.Т. Тюпля, І.Б. Іванова. – Режим доступу : http://libfree.com/174133131_sotsiologiyasotsialna_adaptatsiya_reabilitatsiya.html

значення в міграційних процесах має гендерна стереотипізація, тому вимушеним переселенцям доводиться переміщатися з однієї системи стереотипів в іншу. В результаті формується складна система поєднання і боротьби стереотипів, яка значно ускладнює процес адаптації переселенців. Крім того, в процесі міграції величезну роль грає сімейний стан мігрантів, їх місце в структурі домогосподарства, розподіл сімейних обов'язків, наявність дітей, фактор згуртування сім'ї, тісні взаємозв'язки у складі розширеної сім'ї. Все це має яскраво виражену гендерну специфіку і переломлює дію зовнішніх обставин.

Можна виділити й особливі фактори, що детермінують міграційну поведінку жінок і чоловіків. Так міграційна активність жінок на основі страху, детермінується, насамперед, прагненням зберегти власних дітей і себе, як невід'ємну їх частину, як гаранта їхнього збереження. При неможливості пристосування жінка шукає більш сприятливі умови для створення стабільного способу життя. Будучи відповідальною за двох-трьох дітей, сімейна жінка просто змушена швидко і гнучко пристосовуватися або переїжджати туди, де найбільш безпечно для дітей. На відміну від жінок, міграційна поведінка чоловіків, в першу чергу, детермінована загрозою погіршення матеріального забезпечення, пониження статусу, необхідністю пошуку кращих умов для професійного зростання, страхом перед звільненням і скороченням, а так само погіршенням умов власної самореалізації. Все це серйозні фактори, що можуть вплинути на формування мотивів переїзду у чоловіків¹.

Станом на початок березня 2015 р. кількість внутрішньо переміщених осіб у Харківській області становила 147 тис. осіб (майже 10% від загальної кількості ВПО в Україні)². Станом на 01 вересня 2015 року в Жовтневому районі м. Харкова взято на облік 10371 переселенців (8474 родин)³, які переміщені з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції (табл. 2).

---

¹ Бритвина И.Б. Гендерная детерминация адаптации вынужденных мигрантов: социологический анализ [Электронный ресурс] / И.Б. Бритвина. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/gendernaya-determinatsiya-adaptatsii-vynuzhdennyh-migrantov-sotsiologicheskiy-analiz#ixzz3jXqZXExw>

² Обговорено потреби та проблеми вимушених переселенців у Харківській області (Сайт Харьковского института социальных исследований) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://khisr.kharkov.ua/index.php?id=1426083145>.

³ За статистичними даними структурного підрозділу соціального захисту населення Жовтневого району м. Харкова

Гендерний аналіз складу ВПО, облікованих у Жовтневому районі м. Харкова, свідчить, що кількість жінок у 1,5 рази більша, ніж чоловіків. Крім того, серед вимушених переселенців кількість працездатних жінок здебільшого з неповнолітніми дітьми у 2,5 рази більша, ніж чоловіків. Серед пенсіонерів у даній категорії жінок у 1,5 рази більше, ніж чоловіків. Проте інвалідів серед чоловіків із числа ВПО у Жовтневому районі м. Харкова більше, ніж серед жінок (табл. 2).

Таблиця 2

**Гендерна характеристика вимушено переміщених осіб,
облікованих в Жовтневому районі м. Харкова**

№ з/п	Назва району (міста, району у місті)	Обліковані особи		Працездатні особи				Діти		Інваліди		Пенсіонери	
				Загальна кількість		з них, які потребують працевлаштування							
		жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	дівч.	хлоп.	жін.	чол.	жін.	чол.
1	Жовтневий район м. Харкова	5495	3403	1622	618	545	268	752	726	211	258	3555	2447

Таблиця складена на підставі даних Управління праці та соціального захисту населення Жовтневого району м. Харкова.

До Центру соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді (ЦСССМД) у Жовтневому районі м. Харкова станом на 1 вересня 2015 року звернулось 38 сімей вимушено переміщених осіб (табл. 3).

Таблиця 3

**Соціальні характеристики сімей ВПО, які звернулися
до ЦСССМД Жовтневого району м. Харкова**

Назва населеного пункту	Кількість сімей взятих на облік	Кількість осіб взятих на облік				Соціальні характеристики сім'ї		
		всього	жінок	чоловіків	дітей	Багатодітна сім'я	Прийомна сім'я	Опікунська сім'я
Жовтневий район м. Харкова	38	104	38	18	48	5	2	2

Таблиця складена на підставі даних Центру соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді Жовтневого району м. Харкова.

Гендерний аналіз сімей ВПО, що звернулися до ЦСССМД Жовтневого району м. Харкова, також підтверджує загальну тенденцію: жінок вдвічі більше за чоловіків. Серед 38 сімей ¼ частина багатодітних сімей, у т.ч. прийомних та опікунських.

ЦСССМД Жовтневого району м. Харкова провів моніторинг потреб у соціальних послугах ВПО (табл. 4). Він тісно співпрацює з районною організацією Товариства Червоного Христа України. Громадська організація «Жовтнева районна організація Товариства Червоного Христа України» проводить активну роботу щодо надання допомоги ВПО. За інформацією Жовтневої районної організації Товариства Червоного Христа України станом на 1 вересня 2015 року 3780 особам надана допомога на суму 305440 грн., в тому числі на продукти харчування 21488 грн., засоби гігієни 214800 грн., одяг та взуття 16530 грн., постільну білизну 12800 грн., кухонне приладдя 5909 грн. та медикаменти 33913 грн.

Таблиця 4

**Потреба у соціальних послугах ВПО
у Жовтневому районі м. Харкова**

Категорії осіб	Кількість осіб взятих на облік	Потреба щодо отримання допомоги						
		реабілітаційні послуги	працевлаштування	лікування оздоровлення дітей	влаштування дітей до дитячого садка або до школи, ВНЗ	відновлення документів	реєстрація осіб	оформлення допомоги
Батьки — одинаки	3	3	2	1	1	-	-	3
Вагітні жінки	2	-	1	2	-	1	1	2
Інваліди	5	3	1	2	-	-	-	5
Пенсіонери	3	-	-	-	-	-	3	3
Працевдатні особи	37	-	16	5	2	-	3	9
Особи, які опинились в СЖО	3	3	3	-	-	-	3	3

Таблиця складена на підставі даних Центру соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді Жовтневого району м. Харкова.

Жовтнева районна організація Товариства Червоного Христа України м. Харкова разом з представництвом ООН (ЮНІСЕФ) з 1 квітня 2015 року створила Центр по підтримці сім'ї. На базі Центру працює психолог, педагог, організатор, юрист. В Центрі проводяться кінопокази, настільні ігри, тематичні лекції, а також організовуються екскурсії, походи, відвідування музеїв та театрів, візити з інформаційно-просвітницькою та розважальною місією в місцях масового скупчення ВПО. За 5 місяців послугами Центру скористалося 1152 особи, в тому числі 630 дітей.

Таким чином, аналіз гендерної специфіки внутрішньо переміщених осіб, облікованих у Жовтневому районі м. Харкова, їх вікових, сімейних та інших соціальних характеристик підтверджує загальну тенденцію по Україні: серед ВПО кількість жінок у 1,5-2 рази більша, ніж чоловіків. Це потребує врахування гендерної специфіки у наданні соціальних послуг. Із майже 11 тис. ВПО, облікованих у Жовтневому районі м. Харкова, до районного ЦСССДМ звернулося по соціальні послуги 38 сімей (менше 150 осіб). Така ситуація несе загрозу збільшення соціального напруження у м. Харкові. Водночас застосування гендерного підходу до адаптації та реабілітації внутрішньо переміщених осіб у сфері трудових відносин, особистісно-побутовій і культурно-дозвільній сферах сприятиме задоволенню соціальних потреб зазначених категорій населення у Жовтневому районі м. Харкова та зменшенню соціальної напруги всередині територіальної громади міста.